

Cumhuriyet Dönemi Lise Sosyoloji Ders Kitaplarında Türkçü Yaklaşım: Mehmet İzzet: “İçtimaiyat”

Turkist Approach in High School Sociology Teextbooks in Republican Period: Mehmet İzzet – İçtimaiyat (Sociology)

Kadir SAIN*
Beyhan ZABUN**

Öz:

Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nde Mehmet İzzet tarafından yazılan ve ilk lise sosyoloji ders kitaplarından birisi olan “İçtimaiyat” adlı eserde “Türkçü” yaklaşımlar ele alınmıştır. Kitapta özellikle; ekonomi, aile, kadın, din ve hukuk alanlarında Türkçü yaklaşımlar ön plana çıktığı için, burada da bu başlıklar altında Türkçü yaklaşımlar incelenmiştir. Türkiye’de ortaöğretimde sosyoloji öğretimi Ziya Gökalp’in 1911 yılında Selanik İttihat ve Terakki İdadisinde İçtimaiyat dersleri okutması ile başlamıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki sürece kadar düzenli olmayan şekillerde ortaöğretim kurumlarında sosyolojinin Türkiye’ye girişi, kabul görüşü, sosyoloji teori ve akımlarının akademik ve entelektüel çevrelerde yer bulmaya başlaması ile 1924 yılında ders, lise ders müfredat genel çizelgesinde yer almıştır. 1924 yılı programı doğrultusunda yazılan kitapta Mehmet İzzet’in Türkçü, toplumcu yaklaşımı bütün konu başlıklarında açık olarak görülmektedir. Bu durum yeni kurulan cumhuriyetin kuruluş ilkeleri ve bu dönemde uygulanan millî eğitim politikası ile örtüşmektedir. Mehmet İzzet kitap içeriğinde her konu başlığında Osmanlı ve Cumhuriyet karşılaştırmalarını da yapmıştır.

*Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye sainkadir33@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6923-5268>

**Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi ABD öğretim üyesi, Ankara, Türkiye bzabun@gazi.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8974-9103>

Anahtar Sözcükler: Sosyoloji Öğretimi, Türkçülük, Mehmet İzzet

Abstract:

In the current study, “Turkist” approaches in work of “İctimaiyat”, written by Mehmet İzzet and one of the first high school textbooks of sociology in the Republican period, were investigated. As Turkist approaches in the fields of economy, family, woman, religion and law come to the forefront, particularly Turkish approaches were investigated under these headings in the book. Sociology teaching in secondary education in Turkey started with Ziya Gökalp teaching İctimaiyat (sociology) courses in Saloniki İttihat ve Terakki High School in 1911. The course took place in general schedule of high school curriculum up till the process after the establishment of the Republic with the entrance of sociology secondary education institutions in irregular ways, its acceptance, having sociological terms and movements finding their places in academic and intellectual circles in 1924. In the book written in line with the program of 1924, Turkist and sociologist approach of Mehmet İzzet could be seen clearly in all headings of topics. This case corresponds with the establishment principle of the republic and the national education politics applied in this period. In every topic of the book content, Mehmet İzzet made the comparison of the Ottoman and Republic.

Keywords: Sociology Teaching, Turkism, Mehmet İzzet

Giriş:

Mehmet İzzet, 1891’de İstanbul’da doğmuştur. İlkokul ve ortaokulu İstanbul’un çeşitli okullarında tamamlamıştır. Lise ve üniversite eğitimi konusunda bir takım görüş ayrılıkları vardır. Bu konuda, Mehmet İzzet’in öğrencisi olan Hilmi Ziya Ülken ve daha sonra Mehmet İzzet üzerine araştırmalar yapmış Halil Açıkgöz farklı görüşlere sahiptirler. Açıkgöz göre Mehmet İzzet, Galatasaray Lisesi’nde okumuş ve ardından Darülfünun’a yerleşerek hukuk bölümünü okumuştur (Açıkgöz, 1981, s. 11). Ülken ise, Mehmet İzzet’in liseyi okumak için Paris’e gittiğini ve burada bulunan Louis le Grand Lisesi’ni okuduğunu ve ardından da Sorbonne Üniversite-si’nde felsefe bölümünü okuduğunu ifade etmiştir (Ülken, 1979, s. 427).

Sonraki süreçte Mehmet İzzet’in yaptıkları düşünüldüğünde, Hilmi Ziya Ülken’in yukarıda belirttiklerinin daha doğru olduğunu söylemek mümkündür. Zira Adnan’ın belirttiğine göre; Mehmet İzzet, üniversite eğitimini tamamladıktan sonra, Darülfünun’da “Avrupa Felsefesi” dersinin eğitimi için bir süre felsefe hocalığı yapmıştır (Adnan, 1941, s. 70). Daha sonra Darülfünun’un İstanbul Üniversitesi’ne dönüştürülmesiyle, felsefe ve ahlak hocalığı yapmak üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde mesleğine devam etmiştir. 1930’a gelindiğinde, henüz 39 yaşında iken hayata gözlerini yuman Mehmet İzzet, gerisinde birçok kitap ve makale bırakmıştır. Yazdığı kitaplardan bazıları; “Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat”, “Yeni İçtimaiyat Dersleri” ve “Ahlak Felsefesi”dir. Ayrıca, Bilgi Mecmuası, Büyük Mecmua, Darülfünun Edebiyat Mecmuası, Hayat Mecmuası ve İlahiyat Fakültesi Mecmuası gibi çeşitli dergiler için birçok makale yazmıştır (Fındıkoğlu, 1941, s. 91).

Mehmet İzzet hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde göze çarpan temel özelliği birçok disiplin üzerine çalışmış olmasıdır. Türkiye’de sosyolojinin bilim olarak yer edinmesinde ve gelişmesinde büyük katkıları olan Mehmet İzzet, aynı zamanda felsefe ve ahlak alanlarında da çalışmalar yapmıştır. Farklı alanlara olan ilgisi, doğal olarak birçok düşüncenin etkisinde kalmasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye’deki sosyoloji geleneğinin temel referans noktası olan Durkheim, Mehmet İzzet’in toplum üzerindeki fikirleri üzerinde etkisi olmuştur. Türk sosyolojisinin en önemli isimleri arasında anılan Ziya Gökalp de, yine Mehmet İzzet’in etkilendiği bir diğer isimdir. Onun etkilendiği kişiler elbette Durkheim ve Ziya Gökalp ile sınırlı değildir. Ayrıca, Hegel, Spinoza, Schelling ve Baldwin gibi düşünürler de Mehmet İzzet’in fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır (Anık, 2008, s. 151).

Mehmet İzzet, birçok disiplinde çalışmış ve üretmiş olmasına rağmen adı, kendisiyle aynı zamanda yaşamış olan diğer düşünürler kadar anılmamıştır. Bu durumun nedenini, Mehmet İzzet’in öğrencileri olan Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu farklı şekillerde ele almışlardır. Ziya Gökalp ve hocası Mehmet İzzet arasında yaptığı bir kıyasla duruma açıklık getirmeye çalışan Ülken göre; Ziya Gökalp, ortaya koyduğu fikirler üzerine fazla zaman harcamayan ve teorik temellerinden ziyade pratik yaklaşımları ile toplumsal alanda meydana gelen du-

rumlara cevap vermeye çalışan bir fikir adamıdır. Mehmet İzzet ise, tam aksine ortaya koyduğu fikirleri üzerine çok fazla zaman harcayan, ince eleyip sık dokuyan, pratik ihtiyaçlara yönelik çalışmalarından ziyade sanat ve bilim adamı yönünden taviz vermeden çalışan bir fikir adamıdır(Açıkgöz, 1981, s. 18).

Mehmet İzzet'in çok yönlülüğe rağmen kendi döneminde yaşamış olan diğer fikir adamları arasında adının daha az anılmasının nedenini açıklayan bir diğer öğrencisi Fındıkoğlu göre; Mehmet İzzet, felsefe ve siyaseti uzlaştırma çabası içinde olmamıştır. Bu nedenle Mehmet İzzet; Ziya Gökalp, Namık Kemal, Prens Sabahattin, Ahmet Rıza vb. fikir adamları arasında daha az hatırlanır olmuştur(Değirmencioğlu, 1989, s. 6-7).

Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun yaptığı değerlendirmeler ışığında denilebilir ki; Mehmet İzzet, sosyolog kimliğinin yanında felsefeci ya da filozof kimliğine sahip olduğu için, çalışmalarıyla dönemin pratik ihtiyaçlarını gidermek için çabalamamıştır. Aksine ince eleyip sık dokuyan bilim ve sanat adamı üslubuyla fikirlerini temellendirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla farklı alan ve disiplinler üzerine çalışan Mehmet İzzet, yapmış olduğu çalışmalarla toplumsal ve siyasal alana bir takım faydalar sağlama gayreti içerisinde olmadığı için kendi dönemindeki düşünürlere kıyasla daha az anılmış olmuştur.

Mehmet İzzet her ne kadar Durkheim ve Ziya Gökalp gibi düşünürlere etkilenebilmişse de, tamamıyla onların etkisi altında kalmamış ve zaman zaman gerek Durkheim'i gerekse Gökalp'i eleştirmiştir. Örneğin Mehmet İzzet, Durkheim ekolünün benimsediği ve Türkiye'ye Ziya Gökalp tarafından getirilen "İçtimai Nassiyecilik" yani "toplumsal dogmacılık" anlayışını benimsememiş ve reddetmiştir. İzzet, toplumsal dogmacılık yerine "bilimsel şüphecilik" bakış açısını benimsemiş ve çalışmalarında uygulamıştır(Kızılloluk, 2008, s. 32).

Diğer taraftan Mehmet İzzet, yaşadığı dönemine egemen olan "sosyolojizm" akımını da eleştirmiştir. İzzet, toplumsal alanda meydana gelen her türlü olayın ya da durumun, yine toplumsal olaylar ve durumlar ile açıklanacağı savunan bu akımın savunucularını da eleştirmekten geri kalmamıştır. Ona göre, eğer toplum büyük adamlar yetiştiriyorsa, neden sadece bazılarında bu durum gözlemlenirken diğerlerinde gözlemlenmez. Yani madem toplum içerisinde yetişen büyük adamlar toplumun eseri ise, diğer adamlar kimin eseridir? şeklinde bir tutumla döneminin yaygın ve egemen olan anlayışını eleştirmiştir(Kocacık, 1988, s. 74).

Darülfünun'da hocalık yaptığı dönemlerde, gerek okulda gerekse okul dışında bilimi ve bilimsel ilkeleri yaymaya önem veren Mehmet İzzet(Celal, 1941, s. 80), dogmatizme karşı eleştirel bir tavır takınmıştır. Hem kendi döneminde hem de daha önce yapılmış olan çalışmalara şüphe ile yaklaşan Mehmet İzzet, değişmez doğruların peşinden bilimsel bir şüphecilik ile koşar. İzzet'tin benimsemiş olduğu bilimsel şüphecilik, üzerinde çalışılan konu hakkında gerçeğe ulaşmak için eleştirel bir tutum içerisinde olmaktır. Dolayısıyla buradaki şüphe amaç değil, gerçeğe ulaşmak için bir araçtır(Kızılloluk, 2008, s. 33).

Bilimsel şüpheciliğin dışında, Mehmet İzzet’in göze çarpan bir diğer özelliği, Hegel’in “idealist diyalektik” yönteminden etkilenmiş olmasıdır. Bu yöntemde, ortaya atılmış olan bir düşüncenin ya da fikrin tersine doğru sorular sorarak senteze ulaşılır. Yani bir şeyin ne olduğundan değil, ne olmadığından hareket edilerek, o şeyin ne olabileceğine ulaşılmaya çalışılır. Mehmet İzzet’de idealist diyalektik yönteminden etkileri, özellikle millet ve milliyet kavramları ile ilgili ortaya atmış olduğu fikirlerinde görülmektedir(Kızıloluk, 2008, s. 33).

Bahsedilen bilimsel şüpheciliği ve idealist diyalektiği çalışma sisteminin merkezine oturtan Mehmet İzzet, gençlerin doğmalara inanmamaları için telkinlerde bulunmuş, ayrıca sabırsız davranıp, aceleci bir şekilde hükümlere ya da genellemelere varmaya çalışan gençleri de uyarmıştır. Gençlerin bilimsel çalışmalarda, bilimsel yöntemleri kullanmaları ve bilimin ilkeleri ile hareket etmeleri için gerekli olan ihtiyatlı davranışları ve bilimsel şüpheyi dikkatle göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki, Mehmet İzzet doğmalardan uzak, açık ve seçik olan bilimsel bakış ile geniş bir perspektiften bakmaya yardımcı olan felsefi bakışı birleştirmiştir. Bu yolla, ele aldığı konular hakkında daha güvenilir veri ve sonuçlar elde etmeye çabası içerisinde olmuştur(Celal, 1941, s. 80). Ayrıca Mehmet İzzet hakkında bahsedilmesi gereken bir diğer yönü, alaycı(istihsa) üslubudur. Ancak belirtilmelidir ki O’ndaki alaycı üslup, gayrı ahlaki bir tutum veya kötü bir mizaç olarak değil, “felsefi bir yöntem, bilinçli bir savunma silahı, irşat ve terbiye yolu” olarak kendini göstermektedir(Değirmencioğlu, 1991, s. 123).

Mehmet İzzet’in sosyoloji bilimine bakış açısını anlamak adına, sosyoloji ne tür bir görev yüklediğine bakmakta fayda vardır. İzzet’e göre sosyoloji, toplumsal alanda yer alan gerçekliği değiştirmeden, olduğu gibi ele alıp değerlendiren bir bilimdir(Kızıloluk, 2008, s. 34). Ayrıca Mehmet İzzet sosyolojinin iki temel amacı olduğunu söyler. Bunlar:

İnsan toplumlarının ortaya çıkışlarını ve sahip olduğu özelliklerini, yapıları ve işleyişleri bakımından etraflı/geniş bir perspektiften ele alıp, açıklamak.

İnsan toplumlarını geçmişten günümüze kadar geçen tarihsel süreç içerisindeki gelişim, değişim ve dönüşümlerini ele almak, bu değişim ve dönüşümün nasıl gerçekleştiğini bulmak ve eğer mümkünse bunlar hakkında elde edilenleri yasalar haline getirmek(Mehmet İzzet, 1929, s. 3).

İzzet’in bu yaklaşımında da anlaşılacağı üzere; kısaca, her zaman ve her yerde aynı nedenlerin aynı sonuçları meydana getireceği “determinizm” ilkesini benimsemiş olduğu görülür. Daha çok doğa olayları için kabul edilebilir olan bu ilkenin, sosyoloji gibi bir sosyal bilim için de geçerli olduğunu düşünmek doğru olmasa gerektir. Zira sosyolojini temel konusu olan toplum ve toplumsal kurumlar sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde dirler. Aksi halde sosyal bilimler için determinizmin olduğunu kabul etmek, sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci içinde olan toplumu, istenilen şartlar sağlandığı zaman istenilen olayın “mutlaka” meydana geleceği anlamına gelir. Ancak bu durum sosyoloji biliminin doğasına aykırıdır. Ayrıca Mehmet İzzet, toplumbilimci kavramını da ele almıştır. Ona göre toplumbilimci, bilim-

sel araştırma yöntem ve tekniklerini kullanarak toplumsal alanda meydana gelen olayları araştırıp veriler elde eden ve bu verileri halktan ya da yönetici kesiminden ilgili kişilerin bilgisine sunan kişidir. Dolayısıyla Mehmet İzzet, bu açıdan bakıldığında sosyolojiye yarar sağlayan bir bilim olarak bakılmıştır(Kızılloluk, 2008, s. 34).

Sosyolojinin gelişmesi için işbölümü ve uzmanlaşmanın yapılması gerektiğini düşünen Mehmet İzzet, Almanya ve Amerika'daki sosyolojinin durumunu göstererek, iş bölümlü ve uzmanlaşmanın sosyolojinin gelişiminde ne derece etkili olduğunu göstermeye çalışır. Almanya'da uzmanlaşma ve işbölümüne gidilmediği için sosyoloji gelişim göstermemiştir. Ancak Amerika'da, uzmanlaşma ve işbölümü geliştiği için sosyoloji büyük gelişmeler göstermiştir. Türk sosyologlarının da bu durumda yapmaları gereken şey; uzmanlaşma ve işbölümünü için gereken adımları atmalarıdır. Zira sosyoloji ancak bu tür pratik çalışmalar ile topluma faydalı olabilir(Değirmencioglu, 1987, s. 140).

İçtimaiyat:

İçtimaiyat(sosyoloji) kitabı; Mehmet İzzet tarafından yazılmış, 1929 yılında İstanbul'da Devlet Matbaası tarafından basılmış ve lise 3.sınıflar için ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitabın ilk ön dört sayfası, giriş bölümü için ayrılmıştır. Methal olarak adlandırılmış olan giriş kısmında; cemiyet(toplum)'in ne olduğu, insan cemiyetleri ile hayvan cemiyetleri ve aralarındaki farklılıkların neler olduğu, içtimaiyatın(sosyoloji) konusu, içtimaiyat ilminin geri kalmış olmasının nedenleri, cemiyet(toplum)-fert(birey) ilişkisi, cemiyetin fert üzerindeki etkisi, cemiyet hayatı ve ferdin hürriyeti arasındaki ilişki, cemiyetlerin sınıflandırılması ve bu sınıflandırma yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar, içtimaiyat derslerinin planı, ders sürecinin nasıl ilerleyeceği ve neler yapılacağı konuları üzerinde durulmuştur. Ayrıca giriş bölümünün sonunda "kıraat" başlığının altında, bir içtimai(toplumsal) olayın ne olduğu sorusu, Durkheim'dan yapılan alıntı bir parça ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Kitap incelendiğinde toplam üç kısımdan ve yirmi iki bölümden oluşmuştur. Birinci kısımda; "iktisadi içtimaiyat", ikinci kısımda; "beyti ve siyasi içtimaiyat", üçüncü kısımda; "içtimai hayat ve beşeri mefkûreler" konuları ele alınmıştır. Bu noktada bu ana başlıklar altında Mehmet İzzet'in kitabın içeriğini oluştururken ortaya koyduğu Türkçü yaklaşım çözümlenecektir.

Ekonomi:

İçtimaiyat'ın birinci kısım, birinci bölümünde ele alınan “İktisadi içtimaiyat” konusu incelendiğinde bir takım Türkçü yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Esnaf heyetlerinin anlatıldığı kısımda, Roma İmparatorluğu'nda bulunan esnafların kurmuş oldukları teşkilatların yapılarından ve özelliklerinden bahsedilirken; “bu devirden ve teşkilattan asırlarca müddet sonra Anadolu'yu gezmiş olan İbn Batuta, Türk esnaf cemiyetini anlattığı zaman, ‘ahiler’ yekdiğerine bağlayan münasebetlerin ve hislerin Romalılarınkine pek benzediğini görüyoruz”(Mehmet İzzet, 1929, s. 16) ifadesiyle Türklerde bulunan ahilik teşkilatına değinmiştir.

Romalılarda bulunan esnaf teşkilatının benzerinin yıllar sonra Türklerde de olduğunu ifade etmek için, yukarıda yapılan açıklama ile yetinilmemiş ayrıca ahilik(lonca) sistemin hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir:

“Memleketimizde loncalar, bir kasabada iktisadi faaliyetin bir şubesini inhisara almış bulunuyorlardı. Bir zanaat tutmak isteyen adam, ister tezgâh sahibi ister kalfa veya çırak olsun, mecburi olarak o zanaatın loncasına mensup ve tabi olurdu. Loncadan olmayanlar o loncaya ait zanaat ile meşgul olamazlardı. Böylece lonca mesleğe ait faaliyeti inhisara almış bulunuyordu”(Mehmet İzzet, 1929, s. 17).

Loncaların işleyişi anlatılmaya devam edilerek; “Her şehirde bir zanaatı yapanların sayısı belirliydi. Bu suretle esnaf arasında rekabet sınırlandırılmış bulunuyordu. Lakin bu sınırlamadan yararlanarak esnafın su istimale varmaması ve halkın zarara uğramaması için yapılacak malların vasıfları, kullanılacak malzemenin nevi vs. tamamen belli idi. Hatta çarşı teşkilatı esnafı daimi bir nezaret altında bulduran tarzda idi. Zanaat adamları açık dükkânda, müşterinin gözü önünde çalışırlardı. İstanbul'un büyük çarşısı, eski halinde, bu teşkilatın dikkate değer bir örneği idi”(İzzet, 1929, s. 17).

Böylece Romalılardaki esnaf yapısı ve özelliklerinden ziyade, Türk toplumsal yapısı içerisinde yer edinmiş olan Ahilik(lonca) teşkilatının olumlu yönleri anlatılmaya çalışılarak Türkçü bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu konuda hakkındaki ifadeler ikinci fasla gelindiğinde farklı bir boyut almıştır. Muhtelif cemiyetlerde üretim tarzları başlığı altında şekillenen ikinci bölümde; “son asırda çalışma hürriyetinin temini için her memlekette eski nizam ve kayıtların kaldırılması lüzumu duyulduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti de esnaf heyetlerini feshetti”(Mehmet İzzet, 1929, 38) ifadesiyle, bu sefer de sanayi devriden sonra işlevselliğini yitiren esnaf teşkilatlarının kaldırılması gerektiği ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bunu başarılı bir şekilde düşünüp gerçekleştirdiği vurgulanmıştır.

Diğer taraftan yine ikinci bölümde, “İktisadi Bakıştan Cemiyetlerinin Tasnifi” başlığı altında Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki ekonomik uğraşları hakkındaki açıklamalarda: “Mesela İslam dinini kabul etmeden evvel Türkler, bize haber verildiğine göre, yalnız avcılıkla, ziraatle, hayvan beslemekle kalmazlardı. Bir Bizans müverrihi Türklerin İranlılardan aldıkları altınlardan yaptıkları yataklardan, sandalyelerden, kürsülerden, atlardan ve silahlara ait tezniyattan bahsed-

yor” (İzzet, 1929, s. 30-31) ifadesine yer vermiştir. Böylece Türklerin eski dönemlerde bile ekonomik alanda avcılık, tarım ve hayvancılıkla sınırlı kalmadıklarını ve önemli gelişmeler göstererek maden işlemeciliği ile de uğraştıkları vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde iş bölümünün toplumsal sonuçlarının anlatıldığı bölümde, iş bölümü ve medeniyetin bir biriyle ilişki olduğu vurgulanmıştır. Bu ilişki birbiriyle doğru orantılıdır, iş bölümü arttıkça medeniyet yükselmektedir. Kitapta durumun daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti kıyası yapılmıştır: “Büyük imparatorluğun her parçası kendi başına bir iktisadi hayat yaşıyordu. Bu şeriat içinde Nezip Muharebesi oldu, Mısırlı İbrahim Paşa padişahın ordularını kati surette yendi. Olayda Türk hizmetinde bulunan Alman Moltke, mektuplarında askere kumanda eden Türk paşalardan birinin şu sözünü kaydediyor: ‘Bu yenilmenin ne zararı var? Kaybedilen mülke rağmen padişahımızın kafi derecede mülkü olacaktır.’ Bu tevekküle mukabil, garp medeniyetinin girmiş olduğu iş bölümü ve sınıai terakki yolunda ilerlemeye azmetmiş olan şimdiki Türkiye’de İzmir ve Adana’nın yabancılara verilmesinden bahsedildiği vakit husule gelen ve Türk gençlerinin daima hatırlaması lazım olan milli galeyana göz önüne getirelim. Arada ne fark var! Bu farkı izah etmek için, şüphe yok ki her şeyden evvel milliyet hislerinin uyanmış olmasını hatırlayacağız. Fakat mühim olan bir sebep daha var: Eskiden mevcut olan ve aynı padişahın vergiye ve haraca tabi kulları oldukları için Türkü Türke, Müslümanı Müslümana, sadece birbirine benzer vaziyette buldukları itibariyle bağlayan dayanışma bağı yanında, bir diğere bağ ortaya çıkmıştır. Bu yeni dayanışma, Türkü Türke, birbirinin eksikliklerini tamamladıkları için bağlıyor, iş bölümü arttıkça tesirini daha fazla duyuruyor ve sadece bugünü değil, yarını da uzağı da gören zekâlarda birinci ehemmiyet derecesine çıkıyor (Mehmet İzzet, 1929, s. 46-47).

Böylece Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılan iş bölümü ve modernleşme kıyasından hareketle, modernleşme yolunda olan Türkiye’de milli duyguların harekete geçtiğini ve Türkü Türke bağlayan yeni bağ sayesinde, hem iş bölümünün arttığını hem de bugünün ve yarının güvence altına alındığı belirtilmiştir. Bu yaklaşımda görüldüğü üzere; İslami-dini bağdan ziyade milli-Türkçü bağ ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Aile ve Kadın:

Ailenin muhtelif şekilleri ve tekâmülü başlığı altında, Türklerde aile tiplerine değinilen onuncu bölümde, aile ve kadın konusunda Türkçü bir yaklaşım ortaya konmuştur. Bu noktada göze çarpan ilk yaklaşım, verilmiş örneklerin İslamiyet öncesi dönemdeki Türk kültürünü yansıtıyor olmasıdır. Türk toplumunda aile tipinin nasıl olduğuna dair bir takım tartışmalar mevcut ise de, öncelikli olarak Yakut Türklerinden başlanmış olması ve şu ifadeye: “Muhakkak olan bir cihet şimdi Sibiryanın kuzeydoğusunda yaşamakta olan Yakutların ‘sip’ adını taşımakta olan klan teşkilatına malik olduklarıdır. Bu sipler egzogami yani dışarıdan evlenme kuralını uygulurlar. Klanın fertleri arasında gayet sıkı bir tesanüt vardır. Mülk

esasında müşterektir”(İzzet, 1929, s. 116) ifadelerine yer verilmiş olması, aile konusundaki ilk Türkçü yaklaşıma örnek gösterilebilir.

Mehmet İzzet, bazı Türk toplumlarında aile teşkilatlarının “pederşahi” olup olmadıklarının ihtilaflı olduğunu ifade etse de, konu hakkında ortaya fikirler atmış olan Grenard ve Ziya Gökalp arasında, Türkçü yaklaşımları ile ön olana çıkan Gökalp’in fikirlerinin daha doğru olduğunu belirtir: “Grenard gibi bazı âlimlere göre Türkistan’da Türk ailesi pederşahidir. Ziya Gökalp Bey ise bu mütalaayı kabul etmeyerek ‘hiçbir Türk şubesinde Türk ailesinin pederşahi bir şekil almadığını’ iddia etmiştir. Ziya Bey oldukça kuvvetli delillere dayanmaktadır”(Mehmet İzzet, 1929, s. 116). Mehmet İzzet, ardından hiçbir Türk toplumunda pederşahi aile yapısının olmadığını ifade eden Ziya Gökalp’in konu hakkındaki delillerini aktarmaya başlar: “Bu delillerden biri Türk cemiyetlerinde siyasi velayetin, saltanat hakkının sadece hakana değil bir dereceye kadar da hatuna ait olmasıdır. Mesela kadınlar erkeklerin yaptıkları bütün hizmetleri yaparlardı: Hükümdarlık, kumandanlık gibi. Bundan başka kurultaylarda erkekler gibi bulunurlardı. Bir emirname ‘hakan diyor ki’ diye başlarsa hükümsüzdü. Ancak ‘hakan ve hatun emrediyor ki’ diye başlarsa onun hükmü olurdu. Hakan yalnız başına ecnebi devletlerin elçilerini kabul edemezdi. Elçiler, ancak hakan sağda, hatun solda olmak üzere ikisinin huzuruna çıkabilirlerdi”(Mehmet İzzet, 1929, s. 116-117).

Türk aile yapısının İslamiyet öncesi dönemdeki yapısı hakkında örnek verilerek, Türk kültürünün nispeten saf hali aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece saf Türk kültürünün etkisiyle şekillenmiş olan Türk aile yapısında, “kadının yeri” aktarılmaya çalışılmış ve Türk aile yapısının pederşahi olmadığı delillerle gösterilmiştir. Bu noktada kitapta sergilenen Türkçü yaklaşım, öncelikli olarak Türkçü yaklaşımları ile ön plana çıkan Ziya Gökalp’e yer verilmesidir. Ardından Türk toplumunda “aile” ve “kadının yeri” hakkında verilen örneğin İslamiyet öncesi Türk toplumundan verilmesidir. Kısaca, Osmanlı toplumunda diğer kültürlerin etkisinde kalan Türklere yer verilmeyerek, nispeten saf Türk kültürünün egemen olduğu Osmanlı öncesi dönemden örneklerin verilemesiyle Türkçü yaklaşımlar sergilenmiştir.

Ayrıca zaman ve mekân olarak birbirlerinden uzakta olan Türk toplumlarında farklı aile yapılarının görülmesi, farklı kültürel etkilerin altında kalınmasına bağlanmıştır. Kitaptaki; “Ziya Gökalp Beyin de kabul eylediği gibi İslam dininin, Bizans ve İran Medeniyetlerinin tesirinin en fazla duyulduğu yerlerde hiç olmazsa kadınların vaziyeti itibariyle pederşahi tipe yaklaşmış olan Türk beyti hayati”(İzzet, 1929, s. 118) ifadesinden de anlaşılacağı üzere, pederşahi aile tipine yaklaşmış bir Türk cemiyeti varsa bunun nedeni; İslam, Bizans ve İran kültürünün etkisinde kalınmaya bağlanmıştır. Bu yolla farklı kültürlerin etkisinde kalmamış olan saf Türk kültüründeki “aile ve kadın” ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece hem eski Türk kültürünün geldiği medeniyet seviyesi hem de kadının toplumsal ve siyasal alandaki önemli konumu vurgulanmıştır.

Kadının aile ve cemiyetteki yerini konu edinen on ikinci bölümde “Garpte sanayi ve ticarete çalışan kadınların en fazla olduğu memleketlerde onların hak-

ları en ziyade erkek hukuku derecesine varmışlardır”(Mehmet İzzet, 1929, s. 133) ifadesiyle Batı’da kadının toplumdaki yerinin ne zaman önem kazanmaya başladığı vurgulanırken, “Türk Kavmi’ adlı eserde bedevi ve çoban olan Kırgızların bir toprakta yerleşmiş ve ziraat ile meşgul diğer Türklerden önce kadınlara saygı gösterdiği söylenir”(İzzet, 1929, s. 133-134) ifadesiyle Türklerde kadının yerinin henüz yerleşik hayatın başlamadığı dönemlerde bile önemli olduğu vurgulanmıştır. Böylece Türk toplumunda kadının önemli konumu gösterilerek, Türklerin yakalamış oldukları medeniyet seviyesinin Batı’da asırlar sonra yakalandığı vurgulanmıştır.

Din:

İçtimaiyat kitabında sosyoloji bakımından din konusunun ele alındığı yirminci bölüm ve ilmin menşei ve tekâmülü konusunun ele alındığı yirmi birinci bölümde, eski Türklerdeki din anlayışı ele alınmıştır. Burada dikkat çeken temel husus, Türklerin özellikle İslamiyet’i kabul etmeden önceki inançları üzerinde durulmasıdır. Totem, Animizm gibi inançlardan hareketle din, bilim ve din ve bilim ilişkisinin ele alındığı bu bölümlerde eski Türk inancında önemli bir yere sahip olan “yada taşı” üzerinde durulmuştur. Eski Türk inancına göre, yada taşı yağmurun yağmasına neden olan kutsal bir taştır. Mehmet İzzet’in ifadesiyle, “Eski Türk sihirbazına göre ‘yat taşı’ yağmurlara hâkim olan taştır”(İzzet, 1929, s. 219).

Ziya Gökalp’in yapmış olduğu değerlendirmeye göre, İslamiyet öncesi Türk destanlarından Böğü Tekin Efsanesi, bu taşın gökten inen altın ışıktan meydana geldiğini ifade ediyor. Bu efsaneye göre, Kutlu Dağı meydana getirmiştir. Kutlu Dağ, yeşim taşından bir kayadır ki, Türklerin elinde buldukça Türk hakanlığı dünyaya hâkim kalmış, Yulun Tekin zamanında Çinliler, bu gafil hükümdarı aldatarak Türklerin bu kıymetli tılsımını elinden almışlardır. Bunun akabinde Türklerin göçü meydana gelerek Türkler her tarafa dağılmış ve bu sırada Uygurlar da Beşbalık ülkesine kadar gitmişlerdir. Bu rivayet yada taşının eski Türk hayatındaki önemini göstermektedir (İnan, 1995, s. 164). Böylece İçtimaiyat kitabında, Türklerin inanç hayatından önemli bir yeri olan yada taşı üzerinde durularak, eski Türk kültürü ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Hukuk:

İktisadi değişikliklerin müesseselere, örflere ve fikirlere dokunması konusunun ele alındığı yedinci bölümde, “Nihayet İslam fıkına dayanan eski Kanunu Medeniye, Mecelleyi tamamen yenilemek prensibi, Cumhuriyet ile beraber kabul olundu. Zira bundan yarım asır evvel yapılmış olan bu Mecelle’nin 1851 maddesinden şimdiki ihtiyaçlara uyan ancak 300 maddesi kalmıştı. Gerisi, memleketimizin ihtiyaçlarını tatmin edemeyecek derecede iptidai bir takım kaidelerden ibaret olduğundan tatbik edilemiyordu”(İzzet, 1929, s. 88) ifadesiyle İslam-dini kurallarına göre şekillenmiş olunan Mecelle geri plana atılırken; yeni Türk Devleti’nin kabul ettiği ve laik ilkelere dayanan Türk Medeni Kanunu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece diğer alanlarda olduğu gibi, hukuk alanında da İslam ve diğer kültürlerinin etkilerinin olduğu yapılardan ziyade, saf ve milli olan Türkçü yapılar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç:

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde aydınlar arasında devletin yıkılmasını engelleyecek ve bir kurtuluş yolu olarak görülen fikir akımlarından birisi de Türkçülük olmuştur. Ziya Gökalp, Mehmet İzzet gibi düşünce ve bilim insanları Türkçülüğü bilimsel, sosyolojik bir zeminde tartışmış hatta Gökalp'in düşünceleri Atatürk'ün de ifadesi ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş ilkeleri olarak somutlaşmıştır. Milliyet, millet, milli devlet olgularının dönemsel olarak temel tartışma konuları olduğu bu dönemde Cumhuriyetin bir ulus devlet olarak kurulmasının ardından milli bir eğitim yaklaşımı benimsenmiştir. Bu dönem milliyetçilik anlayışı Atatürk ve dönemin diğer aydınlarında da izleri açık olarak görülen Türkçü, milliyetçi bir anlayıştır. Yeni Cumhuriyet'in üzerine oturduğu ilke ve reformlar da tarihsel, sosyal, kültürel anlamda Türkçü, milliyetçi bir özellik göstermektedir. Yeni Cumhuriyetin bu doğrultudaki eğitim felsefe ve politikalarının belirlenmesinde bu anlayış egemen olmuştur.

Sosyoloji dersinin 1924 ortaöğretim programlarında yer almasının ardından bu alanda ders kitabı ihtiyacı doğmuştur. 1929 yılına kadar Fransız öğretmen okulları için yazılan bir ders kitabının çevirisi Türkiye'de liselerde okutulmuştur. Bu dönemden sonra Türk bilim insanları ve öğretmenler ders kitabı yazmaya başlamıştır. Bu kitaplardan birisi Mehmet İzzet'in İçtimaiyat adlı eseri olmuştur. Mehmet İzzet ders kitabının içeriğini oluştururken büyük ölçüde program içeriğine bağlı kalarak ama aynı zamanda kendi Türkçü, toplumcu yaklaşımını içeriğe yansıtarak ders kitabını yazmıştır. Kitap ekonomi, aile-kadın, din, hukuk temel başlıklarında incelendiğinde Mehmet İzzet'in bu yaklaşımı bütün içerikte somut olarak görülmektedir. İçerik oluşturulurken program doğrultusunda her başlıkta Osmanlı ve Cumhuriyet karşılaştırılmaları yapılmakta, bu karşılaştırma yapılırken ele alınan konu ile ilgili Osmanlı dönemi olumsuzlukları ortaya konarken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan yenilik ve gelişmeler olumlu bir yaklaşımla ortaya konmaktadır.

Kaynakça:

Açıköz, H. (1981). *Mehmet İzzet, Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Adnan, A. (1941). Mehmet İzzet. *İş Mecmuası*. Cilt: VII Sayı: 25 sf: 65-75.

Anık, M. (2008). Lise Sosyoloji Ders Kitapları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi* (16), 145-191.

Baltacıoğlu, İ. H. (1939). *Sosyoloji*. İstanbul: Sebat Basımevi.

Celal, S. (1941). Mehmet İzzet. *İş Mecmuası*. Cilt: VII Sayı: 25 sf: 76-85.

Değirmencioglu, C. (1987). *Mehmet İzzet*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Değirmencioglu, C. (1989). *Mehmet İzzet, Makaleler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Değirmencioglu, C. (1991). *Sosyolojiye Emek Veren Bir Düşünce Adamı: Mehmet İzzet*. (S. Elibol, Dü.) Ankara: Acem Yayıncılık.

Fındıkoğlu, Z. F. (1941). Mehmet İzzet ve Eseri. *İş Mecmuası*. Cilt: VII Sayı: 25 sf: 78-95.

İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kızılluluk, H. (2008). Ülkemizde Sosyolojinin Tanınmasında ve Gelişmesinde Katkıları Olan Bir Düşünür: Mehmet İzzet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, IX(2), 31-44.

Kocacık, F. (1988). *Mehmet İzzet, Türk Toplum Bilimcileri-2*. (E. Kongar, Dü.) İstanbul: Remzi Kitapevi.

Mehmet İzzet. (1929). *İçtimaiyat (Sosyoloji)*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Ülken, H. Z. (1979). *Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Extended Abstract:

One of the movements of thought regarded as the way to prevent the collapse of the Ottoman State and a way of liberation among the intellectuals during the process of collapse in the state was Turkism. Such intellectuals and scientists as Ziya Gökalp and Mehmet İzzet discussed Turkism on a scientific and sociological ground and even the views of Ziya Gökalp became concrete ideas, as Atatürk expressed, as the establishment principles of Turkish Republic. In this era when the notions of nationality, nation and nation state were discussed as the basic topics of discussion periodically, a national education approach was adopted following the establishment of the Republic as a nation state. The nationalism mind in this era is a national intellection where the signs of Atatürk and the other intellectuals of the age could be seen clearly. The principles and reforms on which the new Republic was built also shows Turkist and nationalist characteristics in historical, social and cultural senses. This mind became dominant in determining the education philosophy and politics in line with the new Republic.

Following the inclusion of the course of sociology in the secondary education programs in 1924, there became a need for the textbook. Up till the year 1929, a translation of a textbook written for French school of teaching was taught at high schools. After this period, Turkish scientists and teachers started to write books. One of these books is the book called İçtimaiyat written by Mehmet İzzet. The book of İçtimaiyat (Sociology) was written by Mehmet İzzet, printed in 1929 by the State Printing House in İstanbul and taught as a textbook for the 3rd Grade at high schools. The first four pages of the book was designated for the introduction part. What was studied in the first part that was called as ‘Methal’ (entrance) was such topics as what society is, the differences between human communities and animal communities, the subject of sociology, the reasons why the science of sociology is not so developed, the relation of community and individual, the effect of society on individual, social life and its relation with the individual freedom, classification of societies and the points to be cared in this classification, the plan for sociology courses, how the process of teaching will go on and what to do. In addition, the question of what a social even is was tried to be explained with a reading passage quoted from Durkheim under the heading of ‘kıraat’ (reading).

The book is made up of three chapters and twenty-two parts. In the first chapter, “economic sociology” was studied, in the second section “domestic and political sociology” and in the third chapter “social life and humanistic ideals” were studied. Mehmet İzzet mostly based on the program content while forming the content of the textbook but he also wrote the book by reflecting his own Turkist and sociologist approach to the content. Upon reviewing the book under the basic headings of economy, family-women, religion, law, the approach of Mehmet İzzet looks so concrete in all content. Ottoman and Republic is compared in every heading in line with the program while creating the content and in this comparison, the negativities regarding the Ottoman period are emphasized while the innovations and

developments are given in a positive way regarding the subject being studied.

Regarding the subject matter of “economic sociology” given in the first chapter, first part of the book *İçtimaiyat*, a series of Turkist approaches come to the forefront. In the second part where craftsman’s committee are told, the structures and features of the organizations the craftsmen founded in the Roman Empire are mentioned; with the statement of “after centuries long from this age and organization when İbn Batuta wandering around Anatolia told about Turkish craftsman organization, we see that the relations and feelings of “ahi community” with others look like to those of the Romans very much”, the ahi organization in Turks are mentioned.

In the tenth part where the family types of Turks are told under the heading of various types and development of family, a Turkish approach was put forward with regard to family and woman. The striking approach at this point is that the examples given reflect Turkish culture of the period before Islam. Even though there are some discussions about how the family type in Turkish community is, starting from the Yakut Turks and the statements of “A certain point is that the Yakut living in the north east part of Siberia belong to Klan organization having the name of ‘sip’. These “sips” practice exogamy, which means getting married with those out of them. There is a firm solidarity among the members of the Klan. Property is actually common” could be given as the examples of Turkist approaches.

By given examples about the structure of Turkish family before Islam, the pure Turkish culture was tried to be conveyed. In this way, “the status of woman” was tried to be given in Turkish family structure that was shaped with the effect of pure Turkish culture and the fact that Turkish family structure is not patriarchal was shown with evidences. The Turkist approach exhibited in the book at this point is that Ziya Gökalp who comes to the forefront with his Turkist approaches is given place. Following that, the example of “family” and “the place of woman” in Turkish community was given from the Turkish community in the period before Islam. In short, Turks being under the influence of other cultures in Ottoman community were not given place but the examples from the period before the Ottoman where relatively pure Turkish culture was dominant was given so a Turkist approach was exhibited.

In the seventh part where the subject of the touch of economic changes to organizations, customs and ideas were studied, with the statement of “the principle of renewing Mecelle, the Civil Code of Ottoman, depending on Islam Fiqh was approved with the Republic. As a matter of fact, there remained only 300 fitting the current needs out of 1851 in Mecelle which was made half a century ago. The rest was not practiced as they were made up of some primitive rules which would never satisfy the needs of our country”, Mecelle which was formed depending on the rules of Islam was pushed in the background while Turkish Civil Code adopted by the Turkish State and based on secular principles was brought into the forefront. In

this way, as in other fields, pure and national Turkist structures were brought into the forefront rather than the structure Islam and other cultures are effective in the field of law as well.